

ЗА МАЛКОТО ПРИЧАСТИЯ В НЕМСКИЯ ЕЗИК

Антоанета Михайлова, Югозападен университет „Неофит Рилски“, Благоевград
Златка Гергинова, Югозападен университет „Неофит Рилски“, Благоевград

Доц. д-р Антоанета Стоянова Михайлова, преподавател в Югозападния университет „Неофит Рилски“, Благоевград. Научни интереси: сравнителна граматика, граматика на немския език, граматика на българския език, съвременна швейцарска литература, мигрантска литература.

E-Mail: amihailovabg@yahoo.de

Гл. ас. д-р Златка Димитрова Гергинова, преподавател в Югозападния университет „Неофит Рилски“, Благоевград. Научни интереси: езиково многообразие, официални езици, езици на малцинствата, специализиран превод, история и култура на немскоезичните страни, пряка демокрация, международни договори, международни отношения.

E-Mail: gerginovazlatka@abv.bg

Резюме: В сравнение с българския език, който разполага с (поне) пет причастия, немският език е направо „беден“ откъм причастия – само две. Това разминаване води до проблеми при преподаването и при овладяването на немските причастия от български обучавани. Затрудненията са породени и от двойствения характер на причастията – те са глаголни форми, които притежават характеристики на имена: могат например да участват в образуването на именно сказуемо или да се използват като определения. Настоящата статия цели да представи немските причастия в сравнение с българските, като опише и анализира техните форми, начини на образуване и случаи на употреба, както и да предложи варианти за превеждане на немските причастия в различни контексти на български език.

Ключови думи: причастия в немски и в български език, употреба на причастни форми, превод на причастия

Лингвистичният термин *participium* е латински: *participium* ще рече участващ, имащ участие в качества, както на прилагателни имена така и на глаголи. Немското название е *Mittelwort*, което обяснява мястото на причастията между глагола и прилагателното име. Българското название *причастие* показва, че съответната форма стои при друга част на изречението.

В немски език партиципът е инфинитна = неизменяема глаголна форма, т.е. тя не показва лице, число, залог и наклонение. В различните си функции обаче партиципът може да запази тази неизменяема форма – когато участва в образуването на аналитични глаголни времена в деятелен и в страдателен залог и когато е употребен като обстоятелствено пояснение, но и да се скланя, когато е в атрибутивна употреба – приема различни окончания в зависимост от рода, числото и падежа на съществителното име, което пояснява – а също и в зависимост от това, дали съществителното име е употребено с определителен или неопределителен член, или стои без член.

В български език

Причастията са междинни думи между глагола и прилагателното име, затова понякога получават название от глаголни прилагателни. Залогът и времето ги свързват с глагола, а родът и определеността – с имената. Те означават признаци, произлезли от глаголното действие/причастие – дума приобщена към глагола и името. (Георгиев 1999: 353)

Причастията са глаголни форми, някои от които участват в образуването на сложни глаголни времена, а други (или същите) се използват атрибутивно или предикативно. Във всички случаи, обаче, причастията се изменят по число и род, макар и невинаги по двете категории.

Настоящата статия цели да представи немските причастия в сравнение с българските, като опише и анализира техните форми – начини на образуване и случаи на употреба, както и да предложи варианти за превеждане на немските причастия в различни контексти на български език.

Образуване на причастията

В немски език

Немският език разполага с две причастия – Partizip Präsens (партицип презенс, т.е. сегашно причастие), наричано още Partizip I, и Partizip Perfekt (партицип перфект, т.е. минало причастие), наричано още Partizip II.

Сегашното причастие се образува от основната инфинитивна форма на глагола с наставката *-d*: *singen-d, gehen-d, schreiben-d, lächeln-d, einkaufen-d, aufstehen-d, begrüßen-d, gestehen-d*, като почти няма рестрикции и изключения.

Миналото причастие се образува по различен начин при правилните (слабите) и неправилните (силните и смесените) глаголи, като и в двата случая се срещат значителен брой изключения. Правилните глаголи образуват миналото причастие като към основата на първия активен инфинитив се добавят представката *ge-* и наставката *-t*: *gekauft, gesagt, gemacht, gefragt*. Глаголите, чиято основа завършва на *-t, -d, -ffn, -chn, -tm*, получават гласна *-e-* между основата и наставката за образуване на миналото причастие: *gearbeitet, gewartet, gebildet, geöffnet, gezeichnet, gerechnet, geatmet*. Глаголите с неделими представки *-be-, ge-, er-, ver-, zer-, ent-, emp-, miss-* обаче, както и глаголите от чужд произход, чиято основна инфинитивна форма завършва на *-ieren*, не получават представка *ge-* при образуване на минало причастие: *besucht, erzählt, erklärt, verkauft; studiert, demonstriert, manipuliert, operiert*. При глаголите с делима представка, която винаги носи ударение, представката *ge-* за образуване на минало причастие се поставя между делимата представка и основата на глагола: *eingekauft, zugesagt, nachgefragt, abgeholt*. Принципът за образуване на минали причастия от неправилни глаголи е същият: към основата на глагола се прибавят представката *ge-* и наставката *-en*. Особеното в случая е, че гласната от основата на глагола в повечето случаи е променена. Правилата за тази промяна са много и сложни, тъй като промяната се е извършвала в течение на векове, по различни фонетични закони. По тази причина обучаваните биват съветвани да заучават тези форми наизуст, което невинаги е удоволствие. Теоретичните граматика на немския език, особено тези, които са предназначени за чужденци, представят всичките т.нар. „прегласни редици“ (Ablautreihen) с примери. Заедно с модалните, частично неправилните и спомагателните глаголи (без да се включват префигираните и производните им форми, които са необозрими) техният брой е 190 (вж. Петков 2002: 17-22; подобни таблици се съдържат и във всеки речник). Например: *geschrieben, genommen, gesprochen, gelesen, gedacht, gebacken*. Последните два примера са от групата на т.нар. частично неправилни, или още смесени, глаголи. Една част от тях образуват миналото причастие с наставката за образуване на минало причастие на слабите глаголи, но и с промяна на коренната гласна: *bringen – gebracht*; друга част от тях имат както „слабо“, така и „силно“ минало причастие, понякога с различно значение.

В български език

В българския език, както и в останалите славянски езици, системата на причастията е значително по-развита от тази в немския, респ. в германските езици. Българският език разполага с шест причастия: сегашно деятелно, минало свършено деятелно, минало несвършено деятелно, минало страдателно, сегашно страдателно причастие и деепричастие. Прави впечатление, че за разлика от немския език българските причастия освен време могат да показват залог и вид (последната категория изцяло липсва в немски език). Освен това те се изменят по род и число както имената, а могат и да се членуват.

Сегашното деятелно причастие може да се образува само от глаголи в несвършен вид като към сегашната основа на глагола се добави една от наставките *-ещ* (*пишещ, пеещ, губещ*), *-ащ* (*течащ, гледащ, виждащ*), *-ящ* (*летящ, четящ, стоящ*). Възвратните глаголи запазват възвратното местоимение *се* и в причастните форми: *смеещ се, страхуващ се, вълнуващ се*. Това причастие се среща често в книжовни паметници от старобългарския период, основно там, където в гръцките оригинали стои такова причастие. В българските народни говори то не се среща. Някои от старите сегашни деятелни причастия като *горещ, същ, вонещ* са преминали окончателно към категорията на прилагателните имена (Стоянов 1993: 408). И в съвременния български език то звучи твърде книжно.

Миналото свършено деятелно причастие се образува от глаголната основа за минало свършено време (старата инфинитивна основа) с наставка *-л*: *писал, носил, бродил*. Миналото несвършено деятелно причастие, от своя страна – от глаголната основа за минало несвършено време с наставка *-л*: *пишел, носел, бродел*. Има глаголи, при които формите за минало свършено и минало несвършено време съвпадат; в такива случаи съвпадат и причастните форми: *лялял, лежал, рисувал*.

Миналото страдателно причастие по принцип се образува от преходни глаголи, като към основата за минало свършено време се добави наставката *-н* или *-т*: *писан/ написан, четен/ прочетен, познат, убит*.

От сегашното страдателно причастие в съвременния български език се срещат само остатъци от широко разпространените в старобългарския език сегашни деятелни причастия. Тяхното възстановяване започва по време на Възраждането, основно под влияние на тогавашния книжовен руски език. Това причастие се образува от основи на преходни глаголи с добавяне на наставка *-м* (в разширение *-им, -аем, -уем*): *любим, приложим, познаваем, неузнаваем, неописуем, наказуем*. Както се вижда от примерите, често формите са отрицателни. В някои граматика на съвременния български език това причастие не се споменава, а форми, подобни на дадените примери, се причисляват към групата на прилагателните имена.

Деепричастието се образува от сегашната основа на глаголите от несвършен вид с добавяне на наставката *-йки* (разширена на *-айки, -ейки, -яйки*): *гледайки, пишайки, стреляйки*. То е свързано „генетично ... със старобългарските сегашни деятелни причастия. В повечето от съвременните български говори такива глаголни форми (...) не съществуват.“ (Стоянов 1993: 418)

Субстантивиране на причастията в немски и в български език

И в двата езика причастията (или поне по-голямата част от тях) могат да се субстантивират.

В немски език субстантивирането на причастията се извършва по правилото на субстантивиране на прилагателните имена. Примери:

singen – singend – der/die Singende – пеещият/ пеещата

lachen – lachend – der/die Lachende – смеещият се/ смеещата се

schreiben – schreibend – der/die Schreibende – пишещият/ пишещата

schreiben – geschrieben – das Geschriebene – написаното

ankommen – angekommen – der/die Angekommene – пристигналият/ пристигналата; das Angekommene – (?)пристигналото

Както се вижда от примерите, субстантивираните сегашни причастия се образуват с наставка *-e*, имат мъжки или женски род, показват активно действащ вършител на действието, запазват възвратното местоимение на глагола. Скланят се както прилагателните имена: *der Reisende – ein Reisender; der Verwandte – ein Verwandter; der Lachende – ein Lachender*. Особеност представлява изписването им с главна буква, което е типичен маркер на съществителните имена в немски език. Родът става ясен от определителния член – *der* за мъжки и *die* за женски род; множественото число се образува с окончание *-n*. Най-често такива субстантивирани причастия се превеждат на български език със съответното сегашно деятелно причастие, а ролята в изречението показва, че то се е превърнало в съществително име.

Субстантивираните минали причастия в немски език по-често показват резултата от извършено действие и по-рядко лицата, които са извършили определено действие. (Тук става дума за честота на употреба, а не за честота на субстантивиране – със съвсем малко изключения субстантивирането е винаги възможно.) Родът се маркира от определителния член; множественото число се образува с окончание *-n*. Субстантивираните причастия в среден род (сегашни и минали) не образуват множествено число.

В български език също е възможно субстантивирането на всички видове причастия, но липсва формалният белег на изписването им с главна буква както е в немския език, поради което единствено ролята в изречението показва дали причастие е употребено като съществително име или не. Примери:

пиша – пишещ, писал, пишел, писан, ?писуем, пишейки

чета – четящ, чел, четял, четен, ?читаем, четейки

Далеч не всички глаголи образуват логични сегашни страдателни причастия. Причината за това е в сравнително късното по време възстановяване на сегашните страдателни причастия в съвременния български език, както и предимно „книжната“ им употреба.

Субстантивираните причастия (без деепричастието) имат форми за трите рода и могат да образуват множествено число.

Особената форма Gerundivum

По аналогия със сходна конструкция в латински език в немския език съществува т.нар. герундивна форма или герундив, герундий. Това е всъщност формата на сегашното причастие, употребена с частицата *zu*, обикновено като атрибут: *der zu schreibende Brief, das zu lesende Buch, die zu lesende Zeitschrift*. Така получената конструкция има допълнително модално значение на необходимост или на възможност: *die zu lesende Zeitschrift – списанието, което трябва/ може да се прочете*. Преводът на тази форма затруднява най-много обучаваните поради липса на подобна форма в българския език. Превеждането се извършва най-често с относително определително изречение, макар да съществуват и други възможности: *списанието за четене*.

Значение и употреба на причастията

В двата езика причастията могат да служат за образуване на аналитични глаголни времена и се срещат както в атрибутивна, така и в предикативна употреба – естествено по различен начин.

Сегашни причастия

Сегашното причастие в немски език не показва време, а едновременност на действията, изразени чрез сказуемото в изречението и в причастията. Изразеното чрез причастията действие е незавършено.

Sie geht/ ging singend durch den Park. – Тя върви/ вървеше пеейки през парка. // Тя върви/ вървеше през парка като пее/ пееше. // Тя върви/ вървеше през парка и пее/ пееше.

Много често сегашното причастие се използва като атрибут, като съгласувано определение: *Das singende Mädchen geht/ ging durch den Park. – Пеещото момиче върви/ вървеше през парка*. Единствено в тази си функция немското сегашно причастие се съгласува по род, число и падеж със съществителното име, което пояснява, при това в зависимост от употребата на съществителното име с определителен, неопределителен или нулев член.

Особена трудност за обучаваните представляват т.нар. несъгласувани определения или още обособени части, в които са включени сегашни причастия:

Ein neues Lied singend, geht/ ging das Mädchen durch den Park. – Пеейки нова песен, момичето върви/ вървеше през парка. Die Studenten, seit Wochen streikend, wollten keine Zugeständnisse machen. – Студентите, стачкуващи от седмици, не искаха да правят компромиси. (последният пример – по Петков 2002: 139)

Трудността е още по-голяма, когато определението е разширено:

Ein neues Lied des bekannten Liedermachers XYZ singend, geht/ ging das Mädchen durch den Park. – Пеейки нова песен на известния композитор XYZ, момичето върви/ вървеше през парка.

Подобни конструкции не се срещат в разговорната реч; те са типични за писмения език.

Когато немското сегашно причастие е употребено като обстоятелствено пояснение, в т.нар. адвербиална употреба, преводът на български език се осъществява с деепричастие:

Die Tür öffnete sich quietschend. (Die Tür öffnete sich. Die Tür quietschte.) – Вратата се отвори скърцайки. (примерът е по Петков 2002: 140)

В съвременния немски език сегашното причастие не се използва като част от именното сказуемо: **Das Mädchen ist singend. *Die Kinder sind lachend. *Er wird kämpfend. *Er bleibt weinend.*, макар че в стария период от развитието на езика такава употреба е била възможна. То обаче може да бъде част от именно сказуемо, като остава непроменено, т.е. не получава окончание, понеже не се съгласува нито с подлога, нито с допълнението в изречението. При превод на български език съгласуването по род и число е задължително:

Sie kam strahlend ins Zimmer. (= Sie kam ins Zimmer. Sie strahlte.) – Тя влезе сияеща в стаята. Er fand die Kinder weinend im Garten. (= Er fand die Kinder im Garten. Sie weinten.) – Той намери децата в градината плачещи. (примерите са по Петков 2002: 139)

Минали причастия

Немското минало причастие не изразява непременно завършеност. То има както активно, така и пасивно значение, но няма вид, за разлика от българските минало свършено деятелно, минало несвършено деятелно и минало страдателно причастие. Основната му функция е участие в образуването на аналитични глаголни времена – перфект, плусquamперфект и футур II:

Er hat einen Brief geschrieben. – Той написа/ е написал писмо. // Er ist gestern nach Berlin gefahren. – Той замина/ е заминал вчера за Берлин. // Er hatte seine Tante besucht. – Той беше посетил леля си. // Wenn du morgen kommst, werde ich das Buch gelesen haben. – Когато утре дойдеи, ще съм прочел книгата.

Миналото причастие в немски език участва и в образуването на формите на процесуалния и на статалния страдателен залог във всички глаголни времена:

Der Brief wird geschrieben. – Писмото се пише/ бива писано. Der Schüler wird geprüft. – Ученикът бива изпитван/ се изпитва. // Der Tisch ist zum Frühstück gedeckt. – Масата е сложена за закуска.

Преводът на български език се осъществява с причастно-страдателни или с възвратно-страдателни конструкции, които представляват двете форми на страдателния залог в българския език.

Честа е употребата на немското минало причастие като съгласувано определение, което може да бъде и разширено с други части:

Der geschriebene Brief liegt auf dem Tisch. – Написаното писмо е на масата. Der gestern von mir geschriebene Brief liegt auf dem Tisch. – Написаното вчера от мен писмо е на масата.

Съгласуването е по род, число и падеж в зависимост от употребата на определеното съществително име с определителен, неопределителен или нулев член.

Атрибутивна употреба е невъзможна при причастията от непреходни непределни глаголи и от възвратни глаголи: **der gewanderte Mann *der sich gewaschene Mann, *die begonnene Grippe, *das geschlafene Kind*, което обаче в български език е възможно: *пътешествалият човек, измилият се човек, започналият грип, спалото дете*. По тази причина е необходимо много

голямо внимание при превеждане на текстове от български на немски език, за да не се стигне до формулиране на недопустими изрази в немския език.

В атрибутивна употреба причастията от пределни глаголи изразяват предходност, а от неопределени – едновременност спрямо действието в изречението: *Der gefasste Verbrecher wurde verhört.* – Хванатият престъпник беше разпитан. (хващането предхожда разпита) *Der von der Polizei gesuchte Verbrecher verließ die Stadt.* – Търсеният от полицията престъпник напусна града. (търсенето е едновременно с напускането на града). (Петков 2002: 141)

Миналото причастие може да изпълнява и ролята на обстоятелствено пояснение, обикновено използвано като обособена част:

Die letzten Seiten des Buches gelesen, legte er es beiseite. – След като прочете последните страници от книгата, той я остави настрана./ Прочел последните страници от книгата, той я остави настрана.

Въпреки че са възможни двата варианта за превод на български език, за предпочитане е този с подчиненото изречение.

Немският герундив

Немският герундив няма аналог в български език. Той се използва основно в писмената реч, главно в научната и в техническата литература. Употребява се само атрибутивно; предикативна и адвербиална употреба са изключени. Поради допълнителните значения на необходимост или на възможност, които той изразява, за правилното му превеждане на български език е необходимо добро познаване на контекста. Превежда се с подчинено изречение, което е относително по форма и определително по значение:

Die zu unterzeichnenden Papiere sind schon bei dem Abteilungsleiter. – Писмата, които трябва да се подпишат, са вече при началника на отдела. *Das ist die Liste der einzureichenden Dokumente.* – Това е списъкът на документите, които трябва да се представят. *Das ist eine leicht (schwer, nicht) durchzuführende Reparatur.* – Това е поправка, която може лесно (трудно, не може) да се направи. (примерите са от Сугарева/Атанасова 1999: 137)

Преводът с подчинено изречение е за предпочитане, макар да е възможен и друг:

Писмата за подписване са вече при ръководителя на отдела. Това е списъкът на документите за представяне. Това е лесна (трудна, невъзможна) поправка.

Българското деепричастие

Най-лесно е да се твърди, че на българското деепричастие в немски език съответства сегашно причастие. Формално погледнато, това е вярно. При превод от български на немски език обаче невинаги използването на немското сегашно причастие е най-добрият вариант.

Тя вървеше по улицата пеейки. – *Sie ging singend durch die Straße. Sie ging durch die Straße und sang. Indem sie sang, ging sie durch die Straße.*

Първият предложен вариант за превод е най-близък до оригинала на българското изречение – формално са спазени „изискванията“ за използване на същите части на речта в двата езика. Този вариант е и най-кратък и е препоръчителен при превеждане на писмени текстове – от художествената или научната литература.

При втория вариант е използвано сложно съчинено изречение и въпреки че се подменя причастна форма с глаголна, той е най-лесно разбираем и типичен за разговорната реч.

В третия вариант за превеждане на българското деепричастие е използвано подчинено изречение. Този вариант е най-сложен и, макар и верен, не е за препоръчване.

Българското сегашно страдателно причастие

Доколкото българското сегашно страдателно причастие се използва рядко или се приема, че неговите форми са се превърнали в прилагателни имена, то най-приемливо е превеждането му на немски език с прилагателни имена, образувани най-често с наставката *-bar*.

Знанията му са неприменими в конкретната област. – Seine Kenntnisse sind nicht anwendbar im konkreten Bereich.

Неопикуема радост обхваща присъстващите. – Unbeschreibbare/ Unbeschreibliche Freude umfasste die Anwesenden.

Това провинение е наказуемо по законите на страната. – Laut der Gesetze des Landes ist dieses Vergehen/ Verbrechen strafbar.

Други употреби на причастията в немски език

Някои причастия отдавна са се превърнали в прилагателни имена или поне се възприемат като такива заради преобладаващата им атрибутивна или адвербиална употреба или защото глаголт, чиято форма те представляват, вече е изчезнал от езика: *bewusst* – съзнателен, *einverstanden* – съгласен, *anwesend* – присъстващ, *abwesend* – отсъстващ, *vollkommen* – съвършен.

Някои от превърналите се в прилагателни имена причастия могат да се степенуват:

Er ist geschickter als sein Freund. – Той е по-сръчен от приятеля си. Ilse ist das reizendste Mädchen, das ich je gesehen habe. – Илзе е най-очарователното момиче, което съм виждал някога. (примерите са от Сугарева/Атанасова 1999: 140)

Причастията на някои немски глаголи, които изразяват движение, могат да стоят при глагола *kommen*:

Er kam gelaufen (angerannt, gesprungen, geritten, angefahren, geflogen). *Той дойде тичайки* (тичешката, тичешком, скачайки, яздейки, с кола, летейки). (Сугарева/Атанасова 1999: 139)

Юнг обръща внимание на друга особеност. Съществуват, макар и немного на брой, причастия, които са производни не от глаголи, а от съществителни имена, и са образувани по формалния модел за образуване на причастия на правилните глаголи:

Stern: gestirnt, hellgestirnt; Art: sogartet; Nachbar: benachbart; Laune: gut, schlecht gelaunt; Tag: hochbetagt; Sitte: wohlgesittet (Юнг 1971: 210) – в превод: звезда: звезден, обсиан със звезди; вид: от този/ същия вид; съсед: съседен; настроение: в добро, лошо настроение; ден: много възрастен; обичай, традиция: благовъзпитан, с добро държане.

Макар и рядко, някои причастия в немски език могат да се използват за изразяване на енергична заповед. Така например командата *Мурно!* в армията се предава на немски език с минало причастие на глагола: *Stillgestanden!*

С настоящата статия бе направен опит да се систематизират особеностите на двете причастия – сегашно и минало – в немски език, като се сравнят с българските причастия с цел да се подпомогнат обучаваните в овладяването на тънкостите на немския език, както и да се дадат някои указания на начинаещите преводачи. Описани бяха образуването, функциите в изречението и особените случаи на употреба на немските причастия в сравнение с българските. По наши лични наблюдения усвояването на аналитичните темпорални форми в немски език се извършва сравнително лесно и в кратък период от време. Основните трудности, с които се сблъскват българските обучавани при овладяването на причастията в немски език, се отнасят до тяхната атрибутивна употреба, както и до особените случаи на употребата им. Липсата на аналогична форма на немския герундив в български език често възпрепятства правилното разбиране на изречението и текста, а несъобразяването на модалното значение на герундивната форма в ситуативния контекст води до неточен превод. От друга страна, затруднения представляват и българските сегашно страдателно причастие (доколкото то изобщо бива схващано като такова) и деепричастие, поради липсата на съответни форми в немски език. На начинаещите преводачи се препоръчва да овладеят различните възможности за превеждане на причастните форми от единия език на другия и обратно и в съответствие с конкретния контекст да подберат адекватната възможност, която в определени случаи не е причастие, а подчинено изречение.

Използвана литература

- Георгиев, Станьо (1999): Морфология на българския книжовен език. Велико Търново: Абагар.
- Петков, Павел (ред.) (2002): Немска граматика в съпоставка с граматиката на българския език. София (автори Павел Петков, Ана Димова, Диана Сливкова-Щайнкюлер, Емилия Денчева, Биргит Игла), София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Стоянов, Стоян (1993): Граматика на българския книжовен език, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“: София.
- Сугарева, Текла/Вяра Атанасова (1999): Практическа граматика на немския език. Издателство Анталис гр. София.
- Jung, Walter (1971): Grammatik der deutschen Sprache. 4., verbesserte Auflage. VEB Bibliographisches Institut Leipzig.